

Lönhardt Tamás

A Tismăneanu-jelentés néhány vonatkozásáról

A „kommunizmus örökségével való szembenézésnek” és a szimbolikus/morális elhatárolódásnak több módja is ismert, ahogy arra a Dr. Salat Levente által megalkotott felvezető tanulmány is részletesen kitért. Az összeomlott kommunista rendszertől való szimbolikus/morális elhatárolódás különböző kelet-közép-európai formáinak elemzése kapcsán fontos kihangsúlyozni az ehhez kötődő többes célrendszer differenciált érvényesülését: a „*lusztrációs*” – a személyesített felelősséget megfogalmazó, a felelősök megnevezésére hangsúlyt fektető –, valamint a *jóvátételi* – az áldozatok körének meghatározására összpontosító és kárpótlásra jogosultságot megfogalmazó – törekvések néha együtt, azonban esetenként csak részben jelentkeznek. Ugyanakkor az ilyen irányú szimbolikus elhatárolódó/elítelő aktusok esetében fontos helyet foglal el – a sajátos célrendszer részeként – a rendszerváltás kapcsán megfogalmazódó elitváltás eszközeként jelentkező *delegitimálási törekvés*, mint a különböző elitcsoportok pozícióharcának része.

Sajátos eleme a közép-kelet-európai rendszerváltási folyamat államonként eltérő hangsúlyokat mutató képének, hogy a „kommunizmus örökségével” való szembenézés kapcsán egy időben beszélhetünk a „*lusztrációval*” összefüggő *személyes felelősségre vonás* (Lengyelország, Albánia), a „*lusztráció*” nélküli *személyes felelősségre vonás és kárpótlási kísérlet* (pl. Magyarország: 1956 kapcsán hozott, felfüggesztett ítéletek és a kárpótlási folyamatról szóló vita), valamint a „*lusztráció*” nélküli *szimbolikus elhatárolódás* (Románia) modelljéről. Fontos szempont a szimbolikus/morális elhatárolódás, valamint a „*lusztrációs*” törekvés kettős célrendszere elemzésének, hogy mennyire az áldozatok *szimbolikus és/vagy anyagi kárpótlására*, valamint mennyire a felelősök *delegitimizálására* tevődik a hangsúly.

A romániai rendszerváltás sajátosságainak hatása a kommunizmustól való szimbolikus/morális elhatárolódás igényét megfogalmazó csoport létrejöttére és tevékenységére

Kelet-Közép-Európában a kommunista rendszerrel szembeni szimbolikus-morális elhatárolódás kapcsán mindenképp a rendszerváltás sajátos, belső logikája és kronológiája által meghatározott jelenségről beszélünk, ami Romániára nézve talán hangsúlyozottan értendő. A rendszerváltás sajátos romániai útja néhány elemének szemügyre vétele véleményünk szerint hozzájárulhat annak megértéséhez, hogy miért ebben a pillanatban, miért a 2004-ben hatalomra került politikai erők adtak helyet ennek a Romániában több mint egy évtizede hangoztatott szimbolikus/morális elhatárolódás kérdésére adott egyértelmű állásfoglalásnak. Ugyanakkor arra is szeretnénk kitérni, hogy a felfezető tanulmányban részletezett, sajátos és többes célrendszer elemei hogyan illeszkednek a Tismăneanu-bizottság jelentését integráló, a köztársasági elnök által kezdeményezett politikai aktus keretébe.

A rendszerváltozást elemző szakirodalomban, a gazdasági makrorendszerek átalakulását elemző művekben¹ a kül- és belpiacok liberalizálását, a stabilizációt, a privatizációt, az új intézménykeret megvalósítását, valamint a szerkezeti váltást célzó reformokat jelölik meg mint e folyamat legfontosabb elemeit.

A rendszerváltás folyamatát a romániai gazdasági struktúra- és elitváltás szempontjából elemző Vladimir Pasti² szerint az „átmenet” („tranzíție”) romániai sajátossága, hogy az állami tulajdon döntő hányadát képező ipari szektorhoz kötődő gazdasági érdekcsoport („tehnocrația de întreprindere”), valamint a struktúraváltást és a piac liberalizálásának igényét megfogalmazó, a bank- és finanszférát képviselő érdekcsoport („tehnocrația financiară”) közötti pozícióharc előbb „házon belül”, vagyis az 1990-es választások után kormánypárttá vált posztkommunista utódszervezet keretei között zajlott. Ez a posztkommunista utódpart az 1989 előtti rendszer „bűneit” a volt diktátor-házaspár személyes felelősségeként értékelte, magát pedig az ezzel

1 Balcerowicz, L.: *Socialism, Capitalism, Transformation*. Budapest-New York, CEU Press, 1995; Gros, D. – Steinherr, A.: *Winds of Change. Economic Transition in Central and Eastern Europe*. London, 1995; Lavigne: *The Economics of Transition. From Socialist Economy to Market Economy*. Basingstoke, MacMillan, London, 1995; Wagener, H.-J.: Mennyiben tervezhető a rendszerváltozás? *Külgazdaság*, 1992. 2. szám, 19–29; Uő: A rendszerváltozás történeti összefüggésben. *Valóság*, 1997. 11. szám, 1–12.

2 Pasti, V.: *România în tranziție. Căderea în viitor*. Editura Nemira, București, 1995, passim.

való szakítás aktusaként értelmezett forradalom fővektoraként, ugyanakkor a forradalom utáni „átmeneti időszakban” a rend és stabilitás, valamint – a forradalom előtti rendszerben felelősséget vállalt egyének számonkérés elől menedéket kereső csoportját integrálandó – a „nemzeti egyetértés” („consens național”) biztosítékaként fogalmazta meg.³ Az 1990 májusi választások következtében a posztkommunista utódpart az államhatalom helyi és központi szintjeit egyaránt és töretlen folyamatossággal ellenőrizte. Az állami tulajdon döntő része fél évtizeden át továbbra is az államhatalmat gyakorló politikai alakulattal összefonódó iparvállalati érdekcsoport ellenőrzése alatt maradt. A fizikai erőszak alkalmazásától sem visszariadva (a „bányászjárások” név alatt ismertté vált módszerrel),⁴ valamint az etnikai érdekellentétek jelenlétének felerősítésével, a mai napig vitatott körülmények között megtörtént marosvásárhelyi atrocitások hivatkozási alapként felhasználásával, szélsőséges nacionalizmust valló szervezetek szerepeltetésével (Romániai Nemzeti Egységpart – PUNR, Nagyrománia Párt – PRM) az államhatalmat gyakorló politikai csoport sikerrel hiusította meg az ellenzéke által szorgalmazott széles társadalmi szolidaritás létrejöttét. Az árak liberalizálásával kísérletező miniszterelnök menesztése (1991 szeptemberében, egy újabb bukaresti „bányászjárás” körülményei között) és az 1992-es választások eredménye következtében, az államhatalommal való sajátos kapcsolatrendszer hasznosító iparvállalati érdekcsoport („tehnocrația de întreprindere”) helyzete megerősödött. A kormányzati politikáknak továbbra is e csoport érdekeihez való igazítása meghatározó eleme volt az 1992–1996 közötti kormányzati időszaknak. Következményei – a struktúraváltás lelassulása, a privatizáció és a magántulajdon védelmének sajátos értelmezése,⁵ a szakszervezeti mozgalomnak az „ipari technokrácia” diszkrecionális érdekeinek alárendelése (az érdeklődést tanúsító külföldi magántőke elriasztására sztrájkok, „szakszervezeti tiltakozás” felhasználása) – a helyi és központi államadminisztráció és az iparvállalati érdekcsoport összefonódó ér-

3 Lásd: Iliescu, I.: *Revoluție și reformă*. Editura Enciclopedică, București, 1994, passim.

4 Dan, P. – Huiu, I.: Hegemonia fesenistă, Piața Universității, mineriadele. In „Nu putem reuși decât împreună”. *O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989–2000*. Editura Polirom, Iași, 2003, 13–61.

5 Erre vonatkozó fontos mozzanat, az 1992-es választási kampány idején Ion Iliescu köztársasági elnök által Szatmáron tett kijelentés, mely az államosított tulajdon visszaszolgáltatására vonatkozólag „várakozó” álláspontra intette a végrehajtásért felelős hatóságokat; valamint az 1991-es Román Köztársaság Alkotmánya, amely csupán az állam által „védelmezettnek” („ocrotită”) nyilvánította a magántulajdont. Focșeneanu, E.: *Istoria constituțională a României, 1859–1991*. Editura Humanitas, București, 1998, 169.

dekegységének érvényesülését, ugyanakkor a rendszerváltás szinonimájaként hangoztatott „átmeneti időszak” („tranzitie”) kiüresedésének veszélyét is jelentette. A „sajátságos demokrácia” („democrația originală”), a „nemzeti egyetértésre” való hivatkozás („consensul național”) valójában a demokratikus pluralizmust mellőző, egységes államhatalom, az állam erős elosztó és adminisztratív funkcióinak hangsúlyos és intézményes biztosítását jelentette. Mindennek velejárója az „alulfejlettségre” jellemző ágazati politikák („politicile subdezvoltării”⁶) alkalmazása, az emberi és polgári jogok esetenkénti lábbal tiprása („bányászjárások”), a nacionalista diskurzusokat vállaló politikai csoportokkal való kormányzati együttműködés (a „vörös négyszögek” – „patrulaterul roșu” – is emlegetett, 1992–1994 között a kormányt támogató nacionalista parlamenti pártokkal való együttműködés időszaka), valamint Románia fokozatos nemzetközi elszigetelődése.

A politikai ellenzék sajátos helyzetét lényegesen befolyásolta, hogy az 1989 után újraalakult „történelmi pártok” nem rendelkeztek számottevő gazdasági kapcsolatrendszerrel, s az állami adminisztráció helyi szintjein sem tudtak felmutatni jelentős befolyást.⁷ Döntően a humán tudományok felé irányuló, az 1989 előtti disszidens csoportok keretében ismertté vált, a kommunista rendszerrel nyilvánosan is szembehelyezkedő értelmiségiek által létrehozott civil szervezetek töltötték be az 1990–1995 között az államhatalom gyakorlásában periférikus szerepre szoruló politikai ellenzék számára a társadalmi szervezőerő szerepét vállaló háttérszervezetek funkcióját. Leginkább a civil társadalom életre keltését, aktivizálását, az emberi jogok biztosítását, a jogállamiságot és a pluralizmust, „a társadalmi kapcsolatokat megalapozó *moralitás újjáépítését*” állították tevékenységük középpontjába. A kommunizmustól való elhatárolódás szükségességét a „moralitás” és a „történelmi igazságtétel” szempontjából közelítették meg.

Programadó gondolati forrásként a *Temesvári Nyilatkozat* szolgált, melyet 1990. március 11-én, az államhatalmat ellenőrző posztkommunista erőkkal szemben, alternatív rendszerváltási programként hirdettek meg.⁸ A Temesvári Nyilatkozat ötödik pontja szerint a Román Kommunista Párt „a román társadalom ellen elkövetett genocídium által” kiírta magát a közéletben megtűrhető („tolerat”) pártok köréből, s követelték annak a törvény általi megakadályozását, hogy bármilyen néven újrászülethessen mint nem tolerálható, bűnös politikai közösség. A hetedik pont értelmében a Temesváron megindult romániai for-

6 Ua. 328.

7 Pasti, V: i. m. 170–187; Pavel, D. – Huiu, I.: i. m. 62–109.

8 Proclamația de la Timișoara din 11 martie 1990. In Pavel, D. – Huiu, I.: i. m. 515–519.

radalom a kommunista rendszer és a teljes nomenklatura ellen kelt életre, semmiképp nem szabadott, hogy eszközévé váljon egy, a Román Kommunista Párton belüli „Ceașescu ellenes disszidens csoport” (grup de disidenți anticeușști) politikai felemelkedésének („ascensiune politică”).⁹ Ezekből következett a nyolcadik pontban megfogalmazott követelés, melynek értelmében minden volt RKP aktivista és a politikai rendőrség („Securitate”) kötelékében alkalmazottak az első három mandátum idejére legyen törvény által megfosztva a választhatóság jogától: „Az ő jelenlétük az ország politikai életében a mai román társadalmat terhelő feszültségek és gyanakvás legfőbb forrásai. A helyzet megszilárdulásáig és a nemzeti megbékélésig a politikai életből való hiányuk abszolút szükséges”.¹⁰ Majd folytatólagosan azt a követelést is tartalmazta, hogy volt RKP aktivista ne lehessen köztársasági elnöknek választható, mivel „morálisan nem fér össze” a rendszerváltással. Ha pedig ezt törvény erejével biztosítanák, azt „a kommunizmustól való megválásunk szimbólumainak egyikeként” („unul dintre simbolurile despărțirii noastre de comunism”) értelmeznék. Mindezen követelmények közül egy sem érvényesült a jogalkotás során irányelvként, csupán a nyolcadik pont utolsó bekezdése, amely az első mandátumok 2 évre korlátozását követelte, mely időszak lehetővé tenné, hogy a pártok ideológiai letisztulási folyamata lezajlódjon, s „a lapok (tények) ismeretében” („cu cățile pe masă”) választhasson majd új politikai képviselőt magának a nép.¹¹ Azonban sem az 1990. májusi, sem az 1992. szeptemberi választásokon a régi rendszer pártelitjét korlátozó jogszabály nem lépett érvénybe, a posztkommunista utódpárt pedig töretlenül az államhatalom birtokában maradt.

Az említett körülmények következtében a kommunizmus szimbolikus/morális elítélését követelő csoportok kiszorultak a politikai hatalomgyakorlás centrumából, s az 1990–1996 közötti időszakban a human értelmiség által létrehozott civil fórumok keretében (a Polgári Akadémia – „Academia Civică” és a Társadalmi Párbeszédért Csoport – „Grupul pentru Dialog Social”, valamint a „22” című hangsúlyosan a politikai ellenzék támogatását folytató stb.) folytatták tevékenységüket.¹² Fontos szerepet játszott az ezen álláspontok szellemi megalapozását és közzétételét programként megfogalmazó Humanitas Könyvkiadó tevékenysége, valamint a kommunista idő-

9 A Temesvári Nyilatkozat hetedik pontja szerint a párton belüli disszidencia azzal, hogy 1979-ben nem állt ki Constantin Părvulescu mellett, aki „a diktátor klán ellen a XII. Kongresszuson nyíltan fellépett”, kompromittálta magát, s még egy évtizedre a diktatúra „lenehezebb éveit” és „még egy genocídiumot is” háritott ezzel a népre. In Proclamația de la Timișoara... Id. kiad. 516.

10 Ua. 516–517.

11 Ua. 517.

12 Pasti, V.: i. m. 174–179, 241–244.

szakban politikai elitéltek egyesülete, a Román Unitus (görög katolikus) Egyház által támogatott „*Memoria*” című folyóirat, az „*Academia Civică*” által kiadott, a politikai elitéltek foghelyeként szolgáló máramarosszigeti börtön nevét viselő évkönyvsorozat („*Analele Sighet*”) megjelentetése.

Az államhatalmat gyakorló politikai csoporttal szövetkező iparvállalati technokráciával konkurens bank- és finanszsférában aktív gazdasági érdekcsoport, a társadalom *morális újjáépítését* elsőrendűként kezelő ellenzéki álláspontban és a „*történelmi igazságtétel*” szempontrendszerében, az 1990-es évek első felében nem talált számára értékesíthető, együttműködés alapját jelentő üzenetet. Azonban a fent már említett kormányzási ágazati politikák következményei és a nemzetközi elszigetelődés 1995 után sürgősen új irányvétel megfogalmazására, összefogásra kényszerítette a gazdasági kiutat kereső csoportokat. Ennek az alternatíva-keresésnek a konjunktúrája hozta a lehetőséget a saját programját újragondoló ellenzéki koalíciónak, hogy ezeket a gazdasági érdekcsoportokat maga mellé állítva, szempontjaikat célrendszerébe integrálva, lehetőséget teremtsen az államhatalmat gyakorló politikai erők leváltására. A Demokratikus Konvenció néven működő koalíció, a Petre Roman által vezetett Demokrata Párt és az RMDSZ támogatásával, az 1996 novemberi választásokat követően kormányalkotó erővé vált. Azonban az 1996–2000 közötti koalíciós kormányzati időszak a politikai egyeztetések és kormányválságok gyűrűjében, ráadásul a Nemzetközi Valutaalap által előírányzott gazdasági megszorítások és pénzügyi fizetéseképtelenséggel fenyegető körülmények között nem adott alkalmat a posztkommunista időszak elitjén belüli szimbolikus/morális – legitimitás kérdések mentén egyértelmű tisztázásra.

Ugyanakkor e kormányzási ciklus alatt a Humanitas Könyvkiadó „A kommunizmus pere” címmel sorozatot indított, mely keretében a kommunizmus múltjával, történetével, elméleti megközelítéseivel foglalkozó, a *morális és történelmi igazságtétel* meghirdetett célrendszerének megfelelő, meghatározó jelentőségű művek kiadására került sor.¹³ A sorozat első kötetei-

13 Pipes, R.: *Scurtă istorie a revoluției ruse*. Editura Humanitas, București, 1998; Deletant, D.: *Ceașescu și Securitatea*. Editura Humanitas, București, 1998; Vaksberg, A.: *Hotel Lux*. Editura Humanitas, București, 1998; Jela, D.: *Această dragoste care ne leagă*. Editura Humanitas, București, 1998; Leggett, G.: *CEKA - Poliția politică a lui Lenin*. Editura Humanitas, București, 1998; Curtois, St., Furet, Fr., et al.: *Cartea neagră a comunismului*. Editura Humanitas, București, 1998; Conquest, R.: *Marea teroare*. Editura Humanitas, București, 1999; Tănase, S.: *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948-1965*. Editura Humanitas, București, 1998; Ioanid, I.: *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Editura Humanitas, București, 1999; Milosz, Cz.: *Gândirea captivă. Eșeu despre logocrațiile populare*. Editura Humanitas, București, 1999; Souvarine, B.: *Stalin*. Editura Humanitas, București, 1999.

nek hátoldalán egy programatikus kiadói üzenetet helyeztek el, mely a következő álláspontot rögzítette: „Ha nem is lesz soha megtartva a kommunizmus nürnbergi pere, egy ilyen per dossziéja kezd körvonalazódni és tartalmat kapni. Ahogy a rendszer levéltárai megnyílnak, a bizonyítékok gyűlnek. Akik összegyűjtik, nem az igazságszolgáltatás képviselői, hanem a tudomány és a morális tudatosságé: történészek, politológusok, újságírók, írók. Mindannyian meg vannak győződve arról, hogy az igazságot ismerni kell, hogy a bűnösöket – embereket és gondolatokat – azonosítani kell, hogy a terror mechanizmusát elemezni kell, hogy megismétlődése ne váljon többé lehetővé”.¹⁴ Ennek a programnak a gondolatiságát követte a „Totalitarizmus Archívumai” („Arhivele Totalitarismului”) történelmi szaklap-sorozat megindítása, a Jelenkor Történeti Román Intézet (Institutul Român de Istorie Recentă – IRIR) és a Totalitarizmus Tanulmányozásának Nemzeti Intézete (Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului – INST) kormányzati alapok által támogatott munkássága és kiadványaik.¹⁵ Ezek az intézmények a 2000. évi választások után is folytatták tevékenységüket, kiadványaikat folyamatosan juttatták a közönség elé.

Az 1998-ban elfogadott „Ticu-törvény”, a politikai rendőrség kötelekében dolgozottak nevének nyilvánosságra hozatalának kérdését illetően, nem szolgált a felelősségre vonást illetően határozott joggalappal. Csupán a választások alatt a jelöltekről szóló minősítést kiállító testület felállítását oldotta meg. A vizsgálandó személyek ilyen minőségének feltárását megalapozó dokumentumok nagy része, minden jogi előírás ellenére 2005-ig a „Securitate” jogutódját képező szervek birtokában maradt. A testület politikai algoritmus szerinti felállítása pedig a morális felelősség és a történelmi igazságszolgáltatás elvét hangoztató civil egyesületek és csoportok kritikájának többször lett tárgya az elmúlt évtized alatt.

Az 1999 januári „bányászjárás”, majd az ugyanazon év áprilisában zajlott NATO erők Jugoszlávia elleni fellépése idején a kormány nyugatbarát állásfoglalásával szembe forduló posztkommunista utódpart és az ultranacionalista

14 Lásd a fent említett könyvsorozat első köteteinek hátoldalán (ford.: a jelen cikk szerzője).

15 Ezek nagy része 2000 után a Jászvásári Polirom Kiadónál jelent meg: Oprea, M.: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente, 1949-1989*. Editura Polirom, Iași, 2002; Oprea, M. (coord.): *Securistii partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică. Studiu de caz: arhiva Comitetului Municipal de Partid Brașov*. Editura Polirom, Iași, 2002; Oprea, M. – Olaru, S.: *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov*. Editura Polirom, Iași, 2002; Sitariu, M.: *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*. Editura Polirom, Iași, 2004; *Anuarul Institutului de Istorie Recentă*. Vol. I: *Despre Holocaust și Comunism*. Polirom, Iași, 2002.

erők együttműködése már aggodalmat keltett az akkori kormányerők és a mellettük elkötelezett civil egyesületek körében. A 2000. évi választások előestéjén azonban még ilyen körülmények között is döbbenetet okozott a Demokratikus Konvenció által újabb elnöki jelöltségre támogatásáról biztosított Emil Constantinescu, akkor még hivatalban lévő köztársasági elnök bejelentése, mely szerint visszalép az újabb elnöki mandátumra jelöltségtől. A döbbenetet a döntése megokolása okozta, mely szerint a „régí rendszer átmentett erői” által tovább működtetett hálózatok, „a Securitate” örökösei legyőzték.¹⁶

A 2000–2004 közötti időszakban a posztkommunista utódpartból Szociáldemokrata Párttá vált politikai erő érthetően nem törekedett a kommunista rendszer szimbolikus/morális elítélésének aktusára hangsúlyt fektetni, azonban megjegyzendő, hogy az 1990-es években létrejött, e célt maga elé kitűző fórumoknak, egyesületeknek, értelmiségi csoportoknak a nyilvánosságát, közlési és médiaszereplését lényegében nem korlátozták. A 2004. évi választásokat megelőző és rögtön követő időszakban tanúi lehettünk a kommunista pártelítélhez kötődő vonal háttérbe szorulásának a Szociáldemokrata Párton belül. Ion Iliescu pedig, aki a 2000–2004 közötti időszakban újból, immár harmadszor köztársasági elnök lehetett, a Vladimir Tismăneanu kezdeményezésére kiadott, kettőjük tematikus párbeszédét rögzítő kötetben a kommunizmus globális mérlegét utólag negatívnak ítélte meg.¹⁷

A 2004. november-decemberi választásokat követően a „történelmi pártok” közül porondon maradt Nemzeti Liberális Párt az időközben alapítójától, az 1990–1991 közötti miniszterelnök Petre Romantól megvált, s a szociáldemokrata irányultságot – az Európai Néppárthoz csatlakozva – jobboldali identitásra váltó Demokrata Párt koalíciója, az elnökválasztáson győztes Traian Băsescu döntése eredményeképpen, s a választási kampány időszakában még a Szociáldemokrata Párttal szövetkező Humanista Párt (később Konzervatív Párt) és az RMDSZ átpártolásával parlamenti többséget szerezve kormányzati erővé emelkedtek. Az új kormánykoalícióban több, a civil egyesületeket képviselő személyiség is szerepet vállalt, tisztséget kapott.¹⁸

16 Pavel, D. – Huiu, I.: i. m. 428–429.

17 Tismăneanu, V. – Iliescu, I.: *Marele șoc din finalul unui secol scurt*. Editura Enciclopedică, București, 2004.

18 A legnagyobb hangsúlyt talán az Igazságügyi Minisztérium élére került Monica Macovei asszony által játszott szerep kapta. Macovei miniszter asszony az előzőekben elemzett, a kommunizmustól nyílt szimbolikus/morális elhatárolódás és az igazságszolgáltatás reformjának elkötelezett hívének bizonyult. 2001–2007 között a Romániai Emberi Jogok Védelméért Egyesület – Helsinki Bizottság (APADOR-CH) elnöki tisztségét töltötte be; az Európa Tanács, az Európai Romák Jogainak Központja, a Nyílt Társadalomért Intézet, a Transparency International romániai fiókszervezetének tagja volt.

A 2005. év folyamán az új kormánykoalíció, a köztársasági elnökkel közösen összehangolt fellépés következtében áttörést ért el a volt állambiztonsági szervezetek levéltárát jogutódként öröklő szervek irányában. Ennek eredményeképp, a „Securitate Levéltárainak Tanulmányozására alakult Nemzeti Tanács” („Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității”) birtokába kerültek a volt állambiztonsági szervek kötelékében dolgozóknak az iratai, amelyek a politikai okokból való meghurcoltatások elkövetőinek azonosítása szempontjából új funkciót kaptak. Ezt követte 2006 tavaszán a köztársasági elnök által kezdeményezett, a kommunista diktatúra nyilvános, szimbolikus/morális elítélését megalapozó dokumentációs anyag előkészítésére egy, a munkálatokat megszervező és irányító Vladimir Tismăneanu vezette bizottság (és szakértői munkacsoport) felállítása. Ezt követően történt meg 2006 december 18-án a Román Parlament előtt a kommunizmusnak a Köztársasági Elnök általi nyilvános és hivatalos elítélésének aktuusa.¹⁹ A parlamenti ülésszak alatt a posztkommunista és ultranacionalista utódpartok szellemiségét őrző politikus csoport botránykeltő kísérlettel próbálta megghiúsítani a Köztársasági Elnök által kezdeményezett szimbolikus/morális elítélő aktust. Az azt követő másfél év alatt sem „lusztrációs”, sem pedig a személyes felelősségre vonás valamilyen formáját törvényesítő új jogalkotás nem történt. Megjegyzendő, hogy az utóbbi félévben történtek része, hogy a CNSAS működésének jogalapját megkérdőjelező Voiculescu-per kapcsán²⁰ a politikai okokból másokat meghurcoló, volt állambiztonsági hivatalok kötelékébe tartozókról kiadandó minősítések kérdésében a CNSAS tevékenységét gátló korlátozások bevezetése következett be. Ugyanakkor a politikai választások során a jelölteknek a CNSAS általi kötelező minősítése is elvesztette jogalapját.

A kommunista diktatúra elítélésének a Tismăneanu-bizottság szempontjából meghirdetett célrendszeréről

A munkálatok megszervezésére, lefolyására vonatkozó adatokat dr. Salat Levente, fellevezető tanulmányában, a résztvevő hitelességével és a pontosság és részletesség igényét kielégítően ismertette. Amit mindehhez hozzá szeret-

19 Mesajul președintelui României, domnul Traian Băsescu, adresat Parlamentului cu prilejul prezentării Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Parlamentul României, 18 decembrie 2006). In Tismăneanu, V. – Dobrinu, D. – Vasile, C. (eds.): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România – Raport final*. Editura Humanitas, București, 2007, 11–18.

20 Dan Voiculescu a invins CNSAS. Legea Ticu declarată neconstituțională. *Jurnalul Național*, București, 2008. január 31. (<http://www.jurnalul.ro/articole/115727/dan-voiculescu-a-invins-cnsas>)

nénk rendelni, az a Tismăneanu-jelentés kapcsán megfogalmazott célrendszer elemzése, melyet – az előzmények ismeretében érthető, s a kiadó által feltüntetett és nyilvánosan vállalt elkötelezettség alapján – a Humanitas Könyvkiadó által közreadott kötetben külön fejezet keretében ismertetnek.²¹

A Tismăneanu-jelentés kötetben közölt végső változatának „Következtetések” („Concluzii”) című fejezete keretében egy összetett célrendszert hirdettek meg. E célrendszert megalapozó gondolatiságot a „Hogy ne feledjék, hogy elítéltessek, hogy ne ismétlődhessen” („Pentru a nu uita, pentru a condamna, spre a nu se mai repeta”)²² jelmondatban szintetizálták a szerzők. S ezt követi a célrendszer részletes bemutatása, mely öt területre terjed ki: 1. a kommunizmus elítélése, 2. a megemlékezés, 3. jogalkotás és igazságszolgáltatás, 4. kutatás és levéltárak, 5. oktatás.

Az első megfogalmazott cél a szimbolikus/morális elhatárolódást és ezzel összefüggően az áldozatok irányában teendő morális/szimbolikus jóvátételt egyesíti. Ugyanakkor a kommunista rendszert „illegitimnek és gyilkosnak” („ilegitim și criminal”) nyilvánítva, az RKP (különbséget téve a nem inkriminált párttagok tömege és a felelősnek tekintett „nomenklatura” között), a Securitate, valamint egyes személyek felelősségének nevesítésével a „delegitimizáló” funkciót is mellérendeli a szimbolikus/morális elhatárolódáshoz.

Mindezek mellett a Bizottság az igazságszolgáltatás útján a „történelmi igazságtétel” aktusának megvalósítására szólítja fel az államfőt, kiemelve négy fő eseménysort, melyekért a felelősök jogi felelősségre vonását kéri:²³

a. az 1989 decembere – 1990 márciusa közötti antikommunista tüntetések eltiprása („reprimarea”);

b. az 1990. márciusi marosvásárhelyi „etnikai diverzió” („diversiunea etnică”);

c. a bukaresti Egyetem téren 1990. április 22-én kezdődött antikommunista tüntetés, melyet 1990. június 13–15 között eltiportak;

d. az 1991 és 1999 közötti „bányászjárások” („mineriadele”).

Ugyanakkor az 1977. évben, a Zsil-völgyében zajlott tiltakozási akció, az 1987. évi brassói munkáslázadás, az 1989 decembere és 1990 éve során történtek kivizsgálása, az antikommunista tiltakozások eltiprásáért felelősök megnevezése érdekében kérték a levéltári források és a Belügyminisztérium által őrzött dokumentumok titok alóli feloldását és közzétételét.

21 „Necesitatea analizei, repudierii și condamnării regimului comunist”. In Tismăneanu, V. – Dobrinu, D. – Vasile, C. (eds.): i. m. 765–783.

22 Ua. 776.

23 Ua. 776–777.

Az 1989. decemberi forradalom kommunizmus-ellenes minőségének hivatalos elismerését, valamint ennek kapcsán a Parlament hivatalos, a kommunizmust elítélő állásfoglalását („declarații explicite”) is a célok sorába sorolja a Bizottság.

A második célegyüttes a kommunizmus áldozatairól való *megemlékezés* biztosítását, emlékművek, emléknap bevezetése, múzeumi tematikus kiállítások, konferenciák, a média e célú felhasználását fogalmazza meg. Ilyen értelemben fogalmazzák meg egy *tankönyv* és a *Romániai kommunizmus enciklopédiájának* elkészítésére a kormányzati források igénybevételének lehetővé tételét.

A *jogalkotást és igazságszolgáltatást* érintő célegyüttes keretében a kommunista rendszer jegyében elkövetett bűnöknek és visszaéléseknek az emberiség elleni bűntettek körébe foglalását, mely által jóváírhatatlanná minősülnének; egy „lusztrációs” törvény sürgős megalkotását; a kommunista rendszer alatt hozott politikai ítéletek semmissé nyilvánítását; a kommunista rendszer által alkalmazott internálási, büntetési, vallatási és fenyítési, diszkriminatív módszerek alkalmazásának a Legfelsőbb Bíróság általi törvénytelenné és semmissé nyilvánítását; az 1988. évi, a kommunista rendszert képviselő közegek által politikai okokból elkövetett bűntettek semmissé nyilvánítását kimondó amnesztiarendelet visszavonását, s ezáltal az elkövetők felelősségre vonásának lehetővé tételét; a már megindított perekben mielőbbi ítélethozást; a kommunista rendszer idején száműzöttek jogaikba való visszaállítását; a kommunista rendszer bűneiben vétkeseknek az átlagnyugdíjnál nagyobb javadalmazásának visszavonását; a volt politikai elítéltek nyilvános megkövetését és anyagi kárpótlását; a bukaresti Egyetem téri tüntetés felszámolásakor letartóztatottak politikai foglyokká nyilvánítását megfogalmazó követeléseket foglalta össze a Bizottság.²⁴

Fontos és jelentős hangsúlyt kapott a kommunizmus bűnei tagadásának és szimbólumai használatának büntethetőségét igényelő megfogalmazás, mely a fasizmussal összefüggő ilyen értelmű törvényes keretnek a kommunizmusra való kiterjesztését kéri.²⁵

A negyedik célegyüttes a kommunizmus történetére vonatkozó levéltári kutatást korlátozó körülmények megszüntetését, a dokumentumoknak a kutatók számára közzétételének kötelezettségét, fontos levéltári források titok alóli feloldását követeli. Egyben követelik, hogy a törvény által bünte-

24 Ua. 779–781.

25 Ua. 781.

tendő cselekménynek minősítsék a kutatás akadályoztatását, források rongálását, hamisítását.²⁶

Az ötödik és egyben utolsó célegyüttes a *közoktatás* kiemelt részeként a kommunizmus történetének integrálását, a kutatás helyeit jelentő intézményeknek a támogatását, kutatói ösztöndíjak létrehozását fogalmazta meg a Bizottság.

Következtetésképp megállapítható, hogy a Tismăneanu-bizottság által közzétett jelentés következtetéseit összefoglaló fejezetben leírt célrendszer kimeríti a *szimbolikus/morális elhatárolódásnak*, az áldozatok számára a *morális és anyagi jóvátétel* biztosításának, s ugyanakkor a kommunista rendszer működtetésében szerepet vállalt csoportok és egyének közéleti *delegitimálásának* és *jogi felelősségre vonásának* együttesét.

A Tismăneanu-bizottság jelentésének magyar vonatkozású fejezetéről

A Tismăneanu-jelentésnek a magyar kisebbségre vonatkozó fejezetét elemezve előbb a kommunista diktatúra időszakának periodizációjára vonatkozó néhány kérdéssel foglalkozunk.

Amint a jelzett fejezetben a szerzők is hangsúlyozták, a romániai kommunista diktatúra elemzése során a magyar kisebbség irányában a rendszert működtető hatalmi központ által megfogalmazott politikák indíttatásának változásai, időbeni eltérései jelenthetik egy szerves periodizáció kialakításának alapját.

Helyesnek, és a források tükrében megalapozottnak tartjuk az 1944 ősze – 1945 márciusa közötti, valamint az 1945. március 6. – 1947. február 10. / május 22. közötti két időszakot, mint az „átmeneti korszak” („*perioada de tranziție*”)²⁷ részeit elkülöníteni. Azonban rögtön a következő sorokban, ugyanannak az időintervallumnak mint „a kommunizmus első időszaka” („*prima perioadă a comunismului*”)²⁸ meghatározásával nem értünk egyet.

A kommunista rendszer kiépülésével foglalkozó történelmi irodalom meghatározó művét megalkotó Hugh Seton-Watson,²⁹ a kelet-közép-európai államokban végbement folyamatokat elemezve, a párhuzamokat és a helyi sajátos fordulatokat, körülményeket is szemmel tartva három elhatárolható szakaszra bontja a rendszer kiépülésének folyamatát.

²⁶ Ua. 783.

²⁷ Tismăneanu, V. – Dobrințu, D. – Vasile, C. (eds.): i. m. 335.

²⁸ Ua.

²⁹ Hugh Seton-Watson: *The East European Revolution*. London, 1961, 169–171.

Az első szakaszban, mint közismert, *valós koalíciós alapon megszervezett Ideiglenes Kormányok* alakultak, melynek az egyes államokban tevékenykedő kommunista párt képviselői is tagjai. Ezek a koalíciós alapon szerveződő ideiglenes kormányok a jaltai konferencián (1945. február 4–11.) megfogalmazott *Nyilatkozat a Felszabadított Európáról* irányelveit követték: átfogó nemzeti újjáépítési programot, a közélet náci és fasiszta elemektől való megtisztítását, az előző korszakban bevezetett, diszkriminatív és polgári jogokat korlátozó rendelkezések eltörlését, népszerű reformokat, majd a demokratikus választások előkészítését tekintették elsődleges célnak. Romániában ez a szakasz már 1944 novemberében, a FND megalakulását követően, a Sănătescu tábornok vezette első kormány válságával kritikus szakasza érkezik, majd a második Sănătescu-kormány és a Rădescu tábornok vezette kormány idején húzódó válság következtében ellehetetlenül.

A második szakasz, ami Romániában 1945. március 6-án, az első Groza-kormány külső, szovjet nyomás eredményeként való megalakításával kezdődött, a *látszatkoalíció időszakát* jelenti. Ennek sajátossága, hogy a kommunisták által ellenőrzött koalíció a végrehajtó hatalom birtokában, ellenzékbe szorítva a hagyománnyal rendelkező polgári és parasztpártokat, ezek aktivitását akadályoztatva, a választótömegekkel való kapcsolatrendszerük ellehetetlenítése mellett, disszidens csoportok kiválását támogatta, valamint a kormányon lévő kommunista csoporthoz szegődő „társutasok” szövetsége által elszigetelte. E szakasz végén a kommunisták által vezetett kormánykoalíció a választások során elkövetett csalások, az eredmények meghamisítása következtében a saját hatalmát legitimáló helyzetet teremtett. Ez a szakasz Romániában az 1946. november 19-i választásokkal zárult le. Ebben a szakaszban, habár a kommunisták, az általuk ellenőrzött koalíción keresztül a végrehajtó hatalmat birtokolták, s politikai ellenfeleiket periférikus helyzetbe szorították, de a kormányzási politika még a hatalmi harc nyitottsága jegyében fogalmazódott meg, teret engedve a tömegek támogatását kereső kommunista koalíció részéről a különböző pártok, az ellenzékétől elszakított disszidens csoportok, „társutas” politikai pártok és szervezetek, tömegszervezetek sajátos csoportérdekeinek. A pluralizmus e sérült, de lényegében még törvényes jogalappal rendelkező léte, az átfogó nemzeti újjáépítési program, különböző csoportérdekek integrálása, valamint a választások általi legitimizáció igénye mindenképp a kommunista rendszer kiépülését megelőző, átmeneti és a hatalmi harc által meghatározott időszak létét igazolja. E szakasz vége előtt még nem beszélhetünk a kommunista rendszerről, egyelőre a kommunisták és ellenzékük közötti hatalmi harc áll a

politikai élet középpontjában (mindazzal együtt, hogy az ellenzéki erők esélyei alapján véve e momentum idejére már lényegében semmissé váltak).

Végül a harmadik szakaszban, a „birtokon belül” került és a választások hivatalos (meghamisított) eredménye által „legitimálást” szerzett kommunista párt az államhatalom minden ágát ellenőrizve új helyzetet teremtett. A törvényes és alkotmányos jogalap megváltoztatásával a *proletárdiktatúra* és az *egypártrendszer* kiépítésére tért át. Ennek része a politikai pluralizmus felszámolása, a politikai struktúra pártállami modelljének kiépítése, az „osztályharc” elvére alapozva a társadalom átalakításának megvalósítására tett erőfeszítések, a gazdasági struktúraváltás (a tulajdonviszonyok átalakítása, a magántulajdon fokozatos felszámolása, az állam elosztó és tervező funkciójának megvalósítása, a központosított tervgazdaság működtetése). Ez, a hatalmi harc lezárását követő harmadik átmeneti szakasz tekinthető a *kommunista rendszer első szakaszának*. Véleményünk szerint, Románia esetében, az 1946. november 19-i választásokat és a párizsi békeszerződés aláírását (1947. február 10.) követően kerültek a kommunisták „birtokon belülre”. Mindez pedig a magyar kisebbségre vonatkozóan, az RKP új helyzetét tükröző kisebbségpolitikai irányváltása által, a szerzők által is kiemelt 1947. május 22-i Luka László cikk megjelenése után vált nyilvánvalóvá. Ezért az átmeneti időszaktól elkülönítve (melynek egy átmeneti politikai rendszer a megfelelője), 1947–1949 közötti időszakra helyeznénk a kommunista rendszer első időszakát, mely lényegi eltérést mutat az átmeneti időszakban az MNSZ-nek a Groza-kormánnyal való együttműködés kölcsönös viszonyrendszeréhez képest. Az 1945–1947 közötti időszakban az MNSZ, ahogy a szerzők is hangsúlyozzák, mint az RKP tömegszervezete, a hatalomért folyó harc körülményei között támogatta a népi demokrácia kiépítésének ügyét, aminek azonban 1947 után fokozatosan áldozatává is vált.³⁰ Véleményünk szerint a jelentésnek a magyar kisebbséggel foglalkozó fejezetében hangsúlyosabb hely illette volna meg az 1949-es perek logikájának, lefolyásának, áldozatainak bemutatását. Erre a kérdéskörre vonatkozólag csak rövid utalások találhatók, habár jelentősége és összetett hatásai igazolták volna a hangsúlyozott helyet.

A *sztálinista (szovjet) modell időszaka* a Román Munkáspárt 1948. december 12-i, a kisebbségi kérdésre vonatkozó új határozata, az 1952-es Alkotmány elvei és az új közigazgatási reform (az 1950-es első reform és az 1952-ben tett módosítása) új helyzetet teremtett. Ennek sajátossága a Magyar Autonóm Tartomány (1960-tól Maros Magyar Autonóm Tartomány) és az ebből kimaradt magyar lakta vidékek kettős helyzete: míg a MAT,

30 Tismăneanu, V. – Dobrinu, D. – Vasile, C. (eds.): i. m. 336.

Stefano Bottoni – véleményünk szerint nagyon találó – metaforájával élve, „üvegházként” hatott, konzerválva a magyar kisebbségi közösség helyi demográfiai, intézményes és társadalmi-politikai pozicionálási helyzetét, a MAT-on kívül rekedt magyar közösség helyzete drámaian romlott ugyanabban, az 1952–1968 közötti időszakban (lásd a MAT központjává vált Marosvásárhely és a MAT-on kívül maradt Kolozsvár magyarságának demográfiai jellemzőinek, intézményeinek, társadalmi-politikai pozícióinak összehasonlított dinamikáját).

Egyetértünk a jelentés magyar kisebbséggel foglalkozó fejezetének szerzőinek azon következtetésével, hogy az 1956-os forradalomnak a romániai magyar közösségben keltett visszhangjai megítélése az RMP szempontjából drámaian befolyásolták a kisebbségpolitika újraértelmezését.³¹ Azonban, ha az 1956 júliusában elfogadott, vegyes tanintézmények létesítését előirányzó párthatározat, valamint az 1955–1956 között a kolozsvári Agrártudományi Főiskola keretében a magyar tannyelvű csoport megszüntetésére tett kísérlet tükrében elemezzük, akkor véleményünk szerint a forradalom erdélyi visszhangját lereagáló párt központi fórumain megfogalmazott politikák lényegében felerősítették/gyorsították mindazt, ami az iskolahálózatra nézve már 1956 októbere előtt megfogalmazódott. A konjunktúra megváltozása, a magyar állam- és pártvezetőség kiszolgáltatott helyzetbe kerülése, a megbízhatóságát bizonyított Romániából a szovjet csapatok kivonása csak erősítette az RMP helyzetét, amellyel szemben 1956–1968 között a szovjet pártvezetőséghez fordulás sem segített (lásd a jelentésben említett 1959. évi ilyen irányú magyar kísérletet)³². Mindezek tükrében értelmét látjuk egy, az említett „sztálini korszak” keretében elválasztható, 1959–1964 közötti időszak megjelölését, amely a román kommunista állam- és pártvezetőség Szovjetunióval fokozatos szembefordulása és az MSZMP tárgyalási pozíciójának elvesztése körülményei kapcsán, a romániai magyarság helyzetének drámai mértékű romlásának időszakát jelölhetné. Ugyanakkor a források tükrében megalapozottnak tekintjük az 1965–1968 közötti időszak relatív enyhülési időszakának elválasztását.

Az 1968–1974 közötti időszakot azonban külön, a román társadalom szempontjából pozitívként megélt „relatív liberalizálási” időszaktól eltérően, a megyésítés, az erőltetett ritmusú iparosítás kezdetei, valamint az ennek vonzatát alkotó tömbház-lakónegyedek rohamos építésének kezdeti szakaszaként értékelnénk, amely alatt – főleg a Szovjetuniótól való távalo-

31 Ua. 337.

32 Ua. 339.

dás által motivált – a nacionalista diskurzus és szimbolika (köztéri szobrok, intézmény- és utcanevek) jeleinek erősödése is észlelhető volt.

Ami az 1971. évi „júliusi tézisek” hatását illeti, a magyar kisebbség helyzetét érintő törvények és határozatok (a vegyes iskolák és osztályok létesítéséről szóló, minden addigi magyar tanintézményt érintő határozat – 1973,³³ a magyar kisebbség kulturális hagyatékát őrző múzeumok, levéltárak, könyvtárak, intézmények államosítását előíró határozat – 1974³⁴ stb.) leginkább 1974 után fejtették ki hatásukat. A központi szinten történő változások is 1974–1975 során csapódtak le helyi, megyei szinten is. Ennek tükrében mindenképp ajánlanánk, az 1972 helyett, az 1974. évet, mint a nacionalista kommunizmus időszakának a magyar kisebbség létét alapjaiban érintő következményeinek kiindulópontját.

Végül pedig, elemzésünk utolsó részeként, a kommunista diktatúra időszakában a magyar kisebbség érdekeit és létét érintő pártállami külkapcsolatok, struktúrák és politikák elemzése során tett megállapítások közül néhányra reflektálnánk.

A kommunizmus kiépítése előtti időszakban az erdélyi magyarság tudományos életének csúcshintézményei között a Tismăneanu-jelentés e fejezetének szerzői a *Ferenc József Tudományegyetemet* említik³⁵, holott 1919 után az említett egyetem épületeit és felszerelését a román, rövid idő után I. Ferdinánd királyról elnevezett felsőoktatási tanintézmény használta, mely keretében nem volt magyar tannyelvű közösség. A kolozsvári magyar egyetem egy része Szegeden folytatta a két világháború között a tevékenységét, valamint rövid időszakig létezett Kolozsváron egy felekezetközi egyetem működtetésére tett próbálkozás is. Azonban lényeges változást az 1940 után, Kolozsváron működését újraindító egyetem jelentett, amit azonban már nem neveztek a volt Habsburg uralkodó nevével. Ez a Kolozsváron működő Erdélyi Magyar Tudományegyetem 1944. október 11-e után is folytatta tevékenységét, mert a várost megszálló Szovjet Frontparancsnokság érdekelt volt az egyetemi klinikák folytonos működtetésében. Az 1945. május 29-én, I. Mihály román király rendelete által megalapított Bolyai Egyetem azonban már nem tudott a jogfolytonosságra hivatkozni. Ennek következményei

33 Ua. 345.

34 Ua. 346.

35 „În perioada premergătoare instaurării comunismului în România, viața științifică a maghiarilor din Transilvania s-a desfășurat în cadrul a trei instituții de vârf cu sediul la Cluj: Societatea Muzeului Ardelean, Universitatea „Ferenc József” (Franz Iosif) și Institutul Științific Ardelean”. In Ua. 333.

közé tartozott az egyetemi ingatlanok és felszerelések nagy részének a román tannyelvű Victor Babeş Tudományegyetem birtokába való átvétele.

Amint azt a szerzők is említik, 1944 őszén az erdélyi magyar férfilakosság egy részét táborokba internálták, mely mögött, az „állambiztonság védelmére való hivatkozás” mellett, etnikai különbségtételt ismernek fel a szerzők.³⁶ Ezt a valóságnak megfelelő értékelést azonban csak megerősíti az a történelmi körülmény, hogy 1944 őszén Románia és Magyarország között hadiállapot állt be, melynek következtében a magyar férfilakosság egy részét (ugyanúgy, mint a németet) internálták. A jogsérelem azonban 1945 első felében következett be, mikor Magyarországnak a Szovjetunió által elismert Ideiglenes Kormánya, mely Debrecenben székelt, fegyverszüneti szerződést írt alá, majd pár hónapra rá a háborúnak is vége lett, az internált magyarokat azonban továbbra sem engedték szabadon, csupán 1946-ban, az MNSZ többszöri közbenjárására.

A román-magyar pártközi kapcsolatok elemzése kapcsán, az 1956-os forradalmat követő történelmi időszakban a két párt közötti „közeledésről” szól a jelentés szövege.³⁷ Nagyon visszafogott fogalmazásnak tartjuk annak a történelmi realitásnak a tükrében, mely szerint a román pártvezetőség legmagasabb szinten is bekapcsolódott az 1956 utáni kommunista diktatúra magyarországi újjáépítésébe, a magyar Állambiztonsági Hivatalt a román Securitate kötelékéből delegált tisztek személyes részvételével állították talpra, a Nagy Imre-csoport pedig Romániában volt fogva tartva hazaszállításáig. Maga Kádár János is, 1958-ban Romániában tett látogatása alkalmával személyesen és nyilvánosan, több ízben is köszönetet mondott a román pártvezetőségnek. Mindezek tükrében értékelendő a magyar pártvezetőség tárgyalási pozíciójának a drámai méreteket öltött leromlása, a román pártvezetőséghez viszonyítva több mint egy évtizedig hátrányos helyzetbe kerülése – mindezt tetézte a szovjet pártvezetőség Románia irányában érzett bizalmát bizonyító, a szovjet csapatoknak ennek az országból való kivonása. Ugyanakkor azonban az 1968 utáni román fordulat lehetőséget nyitott a magyar pártvezetőség számára, hogy a szovjet pártvezetőség szemében a megítélését javítsa. Ennek eredményeként az 1970-es években erősebb hangon is mert már a magyar pártvezetőség a románnal szemben hangsúlyt helyezni a magyar kisebbség helyzetének értékelésére. Majd a gorbacsovi fordulatot követően, 1985 után a reformoktól elzárkózó Románia pártvezetőségének negatív megítélését, s a javuló szovjet-magyar viszonyokat fel-

36 Ua. 334 (lásd a jelentés e fejezetének 12. számú jegyzetét is – a Humanitas Könyvkiadó által kiadott formátumban).

37 Ua. 339.: „pe fondul apropiirii după 1956”.

használva, merészebb lépések megtételére is elszánta magát az MSZMP vezetősége, a román–magyar viszonyt illetően.³⁸

A Kommunista Romániai Pártja / Román Kommunista Párt keretében a magyar származásúak aránylag nagy számban való jelenlétének okai között³⁹ a konjunkturális elemekre fektetve nagyobb hangsúlyt (1944. őszenek tapasztalatai, észak-erdélyi átmeneti közigazgatás szerveinek keretében együttműködés stb.) csupán utolsóként említik meg a szerzők a városi lakosság és munkásság keretében a magyarság nagyobb arányának fontos körülményét, s nem említik a Kominternnek a két világháború közötti politikáját Románia „imperialista államként” elítélése, s a nemzetiségek önrendelkezésének az államból való kiválásig menően támogatását, melynek – a visszaemlékezés irodalom tanúsága szerint jelentős szerepe volt.

A magyar kisebbség társadalmi struktúrájának alakulására tett hatása szempontjából is érdemes lenne végiggondolni a magyar tannyelvű iskola-hálózat folyamatos felszámolásának, valamint a felső- és középoktatási tanintézmények szintjén sokkal gyorsabb visszaesés arányainak szerepét is.⁴⁰

Az ellenállási, a rendszerrel szembenállást tanúsító mozgalmak, személyiségek között érdemes volna az 1956-os évről alkotott képben⁴¹ hangsúlyozottabb helyet adni annak a Bolyai Tudományegyetemen jelentkező csoportnak, mely tagjai közül például Várhegyi István nyíltan vállalta, az egyetemi kivizsgáló bizottság előtt, s a későbbi retorzió részeként lezajlott vallatások és kirakat per keretében is azon véleményét, hogy 1956 októberében, Magyarországon *nemzeti forradalom* zajlott le. Ugyanakkor hiányoltuk néhány olyan disszidensként is értékelhető személyiségre való utalást, mint Jordáky Lajos, aki 1949 után börtönben, 1956 után pedig a valóságról alkotott véleménye miatt a rendszer vezérkarjának kitéve élt éveken át.

Ugyanakkor, az információ minősége, s a fennálló szűkös terjedelmi keret ellenére is, nagyon tartalmas és jól strukturált elemzés – s ezt a véleményünket nyomatékosítani szeretnénk – értékes, a szerzőcsoport által meghatározott szemlélet érvényesítése során a korszakot jól átfogó, hasznos eszközt teremtett, mely (a feldolgozás és közzététel alatt lévő feltárt forrásokkal egyetemben) a jövőbeni kutatások szilárd alapját képezheti.

38 Lásd: Az „Erdély története” megjelentetése (1986), a Helsinki Záróokmány Románia általi be nem tartása miatt a nemzetközi fórumokhoz fordulás (1988), a romániai falurombolás elleni nyílt tüntetés engedélyezése (1989).

39 Ua. 341.

40 Ua. 348–349.

41 Ua. 352.